ERMENİ KIPÇAKLARI MI GREGORYEN KIPÇAKLAR MI?

The Armenian Qypchaqs or Gregorian Qypchaqs?

Dr. Gülnisa AYNAKULOVA*

ÖZ

XVI-XVII. yüzyıllarda başta Lvov, Kamenets-Podolsk, Lutsk olmak üzere Ukrayna, Lehistan, Romanya, Moldavya, Kırım'daki vs. Gregoryen Kıpçak toplumu tarafından oluşturulmuş zengin yazılı miras 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiştir. İlmi edebiyatta Ermeni alfabesiyle yazılmış bu Kıpçakça metinler bilerek ya bilmeyerek Ermeni-Kıpçak, Kıpçakça Ermeni Eserleri, Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış eserler olarak adlandırılmakta, söz konusu eserleri vücuda getirmiş olan ahaliye de Ermeni Kıpçakları, Kıpçak dilli Ermeniler, Türk dilli Ermeniler denmektedir. Makalede Türk tarihi, Türk edebiyat tarihi ve yazılarından çeşitli örnekler verilerek Ermeni harfleriyle yazılmış metinleri oluşturan topluluğun Türkçe konuşan Ermeniler mi, yoksa Hıristiyanlığın Gregoryen mezhebine intisap etmiş Türkler mi? sorusuna cevap aranmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Kıpçaklar, Gregoryen Kıpçaklar, Ermeni Kıpçakçası, Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler.

ABSTRACT

The rich written heritage created by the Gregorian Qypchaq community dwelling in Ukraine, Poland, Romania, Moldovia, Crimea, etc., especially in the cities of Lvov, Kamenets-Podolsk, and Lutsk in XVI-XVIIth Centuries was written between 1521 and 1669 in the Armenian alphabet but the Qypchaq language. These Qypchaq texts written in the Armenian alphabet are called, deliberately or indeliberately, Armenian-Qypchaq, Armenian-Qypchaq Monuments, or Written Monuments of Armenian-Qypchaq Languages in the scientific literature, and the community that created these works are called Armenian Qypchaqs, Qypchaq speaking Armenians, or Turkish speaking Armenians. In the article, various examples will be given from the Turkish history, Turkish literature history and written works, thus an answer will be sought to the question whether the community that created those texts written in the Armenian alphabet were Turkish speaking Armenians or Qypchaqs/Turks that joined the Gregorian sect of Christianity?

Key Words

Qypchaqs, Gregorian Qypchaqs, Turkish Texts written in Armenian Alphabet, Armenian Qypchaq

Günümüz tarih ve Türkoloji bilimi, Kıpçak dil tarihinin eski dönemi hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Kıpçak dilinin yadigârları olan gerek Rus vakayinamelerinin verdiği bilgiler, gerek Mısır'da Türk hakimiyetinin gelişmiş olduğu dönemlerde yazılmış sözlükler, gramer kitapları veya *"Ermeni Kıpçakları"* olarak adlandırılan Podolya, Lvov vs. Gregoryen Kıpçaklarının (G. A.) dilinde yazılmış hukuk belgeleri vs. Erken Ortaçağ ve Geç Ortaçağ dönemlerine aittir (XVIII. yüzyıla kadar). Kıpçak terimi genel olarak Ortaçağ döneminde Çin'den Doğu Avrupa ülkelerine, Kuzey Kazakistan steplerinden Bizans ve Mısır'a kadar uzanan geniş alanda yaşamış Türk boylarının büyük birliğinin genel adını ifade etmektedir. Kelimenin *kıpçak, kıfçak, kıvçak, kıpşak, hıpçah, hıpçah, hıbçah, hpçah, hbçah*) olmak üzere birkaç fonetik varyantı mevcuttur. Türkoloji ilmi söz konusu Kıpçak boylarının dilinde yazılmış bütün eserlerin dili için Eski Kıpçak Dili (Eski Kıpçakça) terimini kullanmaktadır (Balakayev, Tomanov 1971, 3: 130). A. K. Kurışcanov, günümüzde bilinen ve eski Kıpçakça ile ilişkisi olan

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğr. Gör. gulnisa@gazi.edu.tr

bütün yazılı eserleri; 1. Erken Ortaçağ, Ortaçağ ve Geç Ortaçağ olmak üzere çeşitli devirlerde Kıpçakların *konuşma dilinde* yazılmış eserler ve 2. Kıpçakça ve aynı zamanda Kıpçakça-Oğuzca orijinal *edebi dilde* yazılmış eserler olarak iki büyük gruba ayırmaktadır (1970, 6: 54). Bununla birlikte birinci gruptaki eserleri de sırasıyla dört alt gruba bölmektedir. Bunlar:

a) Kuman Kıpçakçasıyla yazılmış eserler (XIII. yüzyılın sonunda Güney Rusya bozkırlarında meydana gelmiş "Codex Cumanicus" bu gruba aittir).

b) Polovets Kıpçakçasıyla yazılmış eserler (Bu dil XI-XIII. yüzyıllara ait Rus vakayinameleri, Doğu Avrupa kronikleri, Polovets-Rusça sözlüklerinde yansımıştır).

c) XIII-XV. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de yaşamış Memlûk Kıpçaklarının dilinde yazılmış eserler.

d) XVI-XVII. yüzyıllarda Kamenets-Podolsk'te yaşamış *Ermeni Kıpçaklarının* (yani Gregoryen Kıpçakların G. A.) dilinde yazılmış eserlerdir (Kurışcanov, 3-60; Kıpçak dil yadigarları hakkında daha geniş bilgiler almak için bakınız: Garkavets A. N., *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye I. Katalog i Tekstı Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Almatı, Deşt-i-Kıpçak, 2002,1084 sayfa; Garkavets A.N., *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye II. Pamyatniki Duhovnoy Kulturı Karaimov, Kumanov-Polovtsev i Armyano-Kıpçakov*, Almatı, Kasean / Baur, 2007, 912 sayfa; Grunin T. İ., *Dokumentı na Polovetskom Yazıke XVI v. Sudebnıye Aktı Kamenets-Podolskoy Armyanskoy Obşinı. (Transkriptsiya, perevod, predisloviye, vvedeniye, grammatiçeskiy kommentariy i glossariy T. İ. Grunina)*, Moskva, 1967 vs; Türkiye'de yayınlanmış bazı eserler için bakınız: Chirli N., *Algış Bitiği, Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı*, 2005; Kasapoğlu Çengel H., *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış TÖRE BİTİĞİ ve Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine*, Gazi TÜRKİYAT Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Güz, 2007, No: 1; Altınkaynak E., *Gregoryan Kıpçak Dil Yadigarları*, 2006 vs.).

Makalemizin ana konusunu teşkil eden ***"Ermeni Kıpçakları"*** veya ***"Ermeni-Kıpçak"*** meselesi ve onların bıraktıkları Ermeni harfleriyle yazılmış binlerce sayfalık dil yadigarlarına gelince; Ermeni harfleriyle yazılmış Kıpçakça metinleri, başlıca olarak Ermeni-Kıpçak Kanunlar Mecmuası (Töre Bitiği) ve Mahkeme Usulü Kanunu'nun zabıtları oluşturmaktadır (Garkavets 2003: 758; Garkavets 2002: 6). Fakat bununla birlikte belediye meclis evrakları, mali senetler, vakayinameler (kronikler), sözlükler, dinî, edebî eserler ve muhtıralar olmak üzere çeşitli türlere de rastlanmaktadır. XVI-XVII. yüzyıllarda başta Lvov, Kamenets-Podolsk, Lutsk olmak üzere Ukrayna, Lehistan, Romanya, Moldavya, Kırım'daki vs. "Ermeni" olarak adlandırılan ahali tarafından oluşturulmuş bu zengin yazılı miras 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiştir. Günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır (Garkavets, Khurshudian 2001: XIX). Bu "Ermeni" kolonilerinin ahalisi / göçmenler tarafından başka dillerde yazılmış (Ermenice, Latince, Lehçe, Ukraynaca vs.) yazılı miras 1519'dan 1786'ya kadarki bir tarihî dönemi kapsamaktadır. Sözünü ettiğimiz eserler Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, Lehistan-Varşova Arşivi vs. gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya,

Rusya, Ukrayna, Ermenistan vs. olmak üzere dünyanın pek çok ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

Bu aşamada akla gelebilecek sorulardan biri neden bu Kıpçak Türklerine "Ermeni Kıpçakları" denmiş olmasıdır. Genel olarak, konuyla ilgili araştırma yapmış olan başta T. İ. Grunin (1967), Y. R. Daşkeviç (1962), V. R. Grigoryan (1961; 1980) vs. olmak üzere gerek Rus, Ukraynalı, Ermeni araştırmacıları olsun, gerek diğer Avrupalı bilim adamları olsun araştırmalarında ***"Ermeni Kıpçakları"***, ***"Kıpçak dilli Ermeniler"***, ***"Türk dilli Ermeniler"*** ya da sadece *"Ermeniler"* ifadelerini kullanarak vaktiyle Gregoryen Kıpçaklar ile birlikte Doğu Avrupa'ya gelmiş ve burada Gregoryen Kıpçaklarla birlikte Lvov, Kamenets-Podolsk vs. kolonilerini meydana getirmiş olan ***Ermeni kökenli Gregoryen*** ahalisinin söz konusu bölge ve şehirlerdeki kültürel üstünlüğünü, Ermeni kimliğini ön plâna çıkararak Ermenilerin önemini abartmaya çalıştıklarını görmek mümkündür. Ermenilerin burada medenî unsur rolünü oynadıklarını göstermektedirler. Halbuki yukarıda sözünü ettiğimiz Gregoryen Kıpçakların ortaya koydukları zengin literatür Ermenilerden sadece Ermeni harflerini muhafaza etmiş, dil olarak da Eski Kıpçakça'yı yaşatmıştır. Bu konu üzerinde çalışan özellikle Ermeni asıllı araştırmacı ve bilim adamlarının eserlerinde, söz konusu "Ermeniler"in menşeindeki Türk etnik unsurunu tamamıyla yok sayarak olaya tek taraflı açıdan yaklaştıklarını ve tek taraflı değerlendirmeler yaptıklarını gözlemek mümkündür. Söz konusu çalışmalarda, XVI-XVII. yüzyıllarda anılan topluluk tarafından ortaya konmuş kültürel değerler, Ermeni harfleriyle ama Türkçe yazılmış eserler olmasına rağmen tamamıyla Ermenilere münhasıran bir tarihsel olay olarak, Ermeni tarihi ve kültürünün bir uzantısı, Ermeni kültürü ve edebiyatının mahsulü olarak gösterilmektedir (Grigoryan 1980: 236; Grigoryan, 1964). Esasen, Doğu Avrupa'nın Podolya, Galiçya, Moldavya, Vlahya vs. gibi çeşitli bölgelerinde yaşamış ve faaliyet göstermiş Gregoryen cemaati ve kolonilerin ekonomik, kültürel ve dini hayatı üzerine atfedilmiş çok sayıda literatür bulunmaktadır. Ama bu zengin literatürün büyük kısmı yukarıda belirtildiği gibi sadece Ermeniler açısından yani peşin fikirli olarak ele alınıp yorumlanmıştır

Türk halklarının köken ve dil gibi ortak noktalara ilaveten, büyük ölçüde ortak tarihi ve bundan esinlenen büyük bir kültürü vardır. Türk halklarının ekseriyeti büyük Avrasya göçebe devletlerinin birer parçası olmuşlardır. Bu devletlerde gelişen kurum ve gelenekler, müteakip Türk devletlerinin siyasi kültürünün şekillenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu yüzden, Avrasya kıtasının pek çok bölgesinde bütün Türkleri birbirine bağlayan ortak siyasi ve kültürel bağlar mevcuttur. Söz konusu Gregoryen Kıpçaklar meselesinde de, Türkleri bir araya getiren başlıca ve mühim bağlardan biri olan dil faktörünün ön plâna çıktığı görülmektedir. Bu Hıristiyan Kıpçaklar kendi ana yurtları, dil ve kan kardeşlerinden çok uzaklarda olmalarına rağmen kendi dillerini muhafaza etmişler, Avrupa'nın göbeğinde kendi ana dillerinde muazzam bir literatür ortaya koymuşlardır. Ama bu dili ve edebiyatı kaydetmek için Orta Asya Türk tarihinin diğer örneklerinde de gördüğümüz, bildiğimiz gibi (Ergin: 1992; User: 2006; Ercilasun: 2005) bazı dini, siyasi, ekonomik ve sosyolojik nedenlerden do-

layı başta Ermenice, sonra Lehçe, Latince, Ukraynaca vs. alfabe sistemlerini kullanmışlardır

Bilindiği gibi, insanoğlu kendisini dil vasıtasıyla ifade eder, dil vasıtasıyla iletişim kurar ve başkalarını da yine dil vasıtasıyla algılar. Dil kültürün hem koruyucusu hem de geliştiricisidir. Sözlü ve yazılı kültür dille oluşturulur ve dille yaşatılır. Alfabe ise dil bilimi açısından baktığımızda sadece bir işaret sistemidir. Dolayısıyla olayı dil ve alfabe bağlamında değerlendirecek olursak belirleyici güç kesinlikle dildir. Asya, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkler, çeşitli zaman ve mekanlarda birbirinden çok farklı din ve inanç sistemlerinin etkisi altında kalmışlar ve bunları benimsemişledir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Podolya, Galiçya, Moldavya, Vlahya vs. gibi çeşitli bölgelerde yaşamış Gregoryen Kıpçakların kullandıkları alfabe sistemlerinin benimsenmesinde de başta inanç sistemleri olmak üzere bazı siyasi, ekonomik ve sosyal olayların etkisi büyük olmuştur. Bu sebeple, bize göre de Kıpçak Türkleri ile Ermeniler arasındaki bu çok yönlü ilişkide baskın kültürün Kıpçak-Türk kültürü olduğu açıkça meydandadır. Fakat öte yandan, bu Gregoryen Kıpçakların dil faktörünün yanı sıra, toplum hayatında en az dil kadar önem taşıyan, maddi ve manevi kültürün teşekkülünde temel taşı oluşturan din olgusu (şu halde Gregoryenlik) da aynı şekilde ön safhada yer almaktadır. Zira, milliyeti meydana getiren unsurlar arasında dinin

ehemmiyeti de çok büyüktür. İnanç toplum içinde birliğin sağlanması hususunda ortak dil ve kültür ile birlikte en önde gelen amillerden biridir. Bilindiği gibi zor tarihsel koşullar altında Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kendileri için yeni bir yurt edinmiş olan bu Gregoryen Kıpçaklar zamanla Hıristiyan dininin mezheplerinden biri olan Gregoryenlik ve birliğinden hareketle oluşturdukları kolonilerde müşterek yaşadıkları diğer ***Ermeni asıllı Gregoryen gruplarıyla*** kaynaşarak Ermenileşmişler veya daha doğrusu Ermeni olarak algılanmışlardır. ***"Ermeni olarak algılanmışlardır"*** diyoruz çünkü Gregoryenlik mezhebi zamanla Ermeniliğin milli mezhebi haline getirildiği için söz konusu mezhebe intisap etmiş herkes aynı zamanda Ermeni olarak telakki edilmiştir. Çünkü Gregoryen Ermeni Kilisesi millidir. Başka bir deyimle Ermenilerde kilise ve millet bir ve aynı şeydir. Yani bu kavramlar iç içe girmiş durumdadır (Tümer, Küçük 1997: 309). Ermeniler Gregoryen mezhebini tamamen ve sadece kendilerine mahsusmuşçasına sahiplendikleri nispette bu inanca mensup olan insanları, halkları mensup oldukları ırk veya millete bakmaksızın Ermeni saymışlardır. Dolayısıyla Ermenilik bir köken değil bir dini şemsiye kimliğinin adıdır. Ermenilerin menşei konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş (Ermenilerin menşei üzerine ileri sürülen görüşler için bakınız; Canard M., *Arminıya / Encyclopedia of İslam*, I. Cilt, New Edition, Leiden-London, 1960, s. 634; Uras E., *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,* İstanbul, 1987, s. 98-100; Grousset R., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi,* Çeviren S. Dolanoğlu, İstanbul, Aras Yayınları, 2005, s. 66-68.) fakat henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Aslında bugün Ermeni olarak adlandırdığımız bu millet ta eski çağlardan beri kendisine "Hay / Hayk", yaşadığı bölgeye de Hayastan demiştir. Konu uzmanlarının fikrine göre "Armenia" tabirine M.Ö. 521 yılına ait Darius kitabesinde rastlanmış (Grous-

set, 73; Uras: 99-101) ve bu tabir "Yukarı İller /Yukarı Memleket" anlamında kullanılmıştır (Baykara 1988: 24-25; Koçaş 1967: 16). Yani Armenia / Ermenistan bir coğrafi ad olup, kavim ve halk ile ilgili bir anlamı yoktur. Buna göre "Ermeniler" denilince "Yukarı Memlekette yaşayanlar" anlaşılmakta ve başlı başına bir ırk ifade edilmemektedir. Mesela aynı müelliflerin bilgilerine göre, Türkiye Selçukluları devrinde de söz konusu yöre Ermen diyarı olarak anılmaktaydı. Bu coğrafî bölgede hüküm süren Türkler kendilerini Ermen-şah diye de adlandırabilmişlerdir (Baykara, 25). Yüzyıllarca sadece tarihi, coğrafi bir isim olarak hatırlanan "Armenia" adı XIX. yüzyılın milliyetçi politikaları döneminde tekrar güncel anlam kazanmış ve Ermenilik konusu siyasi boyuta taşınmıştır.

Gregoryenlik yoluyla Ermeni toplumuna intisap etmiş olan Kamenets-Podolsk, Lvov vs. kolonilerinin Gregoryen Kıpçakları kendi dillerine "Kıpçak Tili", "Bizim Til" veya "Tatarca" demişlerdir (Garkavets 2002: 11). Fakat ilmi edebiyatta Ermeni alfabesiyle yazılmış bu Kıpçakça metinler bilerek ya bilmeyerek ***Ermeni-Kıpçak, Kıpçakça Ermeni Eserleri*** olarak adlandırılmakta, söz konusu eserleri vücuda getirmiş olan ahaliye de ***Ermeni Kıpçakları, Kıpçak dilli Ermeniler, Türk dilli Ermeniler*** denmektedir. Bu yanlış ifade veya terimlerin ilmi edebiyatta ilk olarak nasıl kullanılmaya başladığı üzerine Azeri araştırmacı Lale Ağamirze kızı Əliyeva'nın çok önemli tespitleri bulunmaktadır. Araştırmacı, Kıpçaklar ve Azerbaycan üzerine hazırladığı eserinde konuyla ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: *"Bu yazılı eserlerin ilk numunesi 1912'de Avusturya'da Von Kraelitz-Greifenhorst tarafından neşredilmiştir. Bu numune Ermeni alfabesiyle yazılmış 50. Zeburun Kıpçakça metnidir. Gerçek soyadı Daşyan olan Fiedrich von Kraelitz-Greifenhorst metnin yazıldığı dilden daha çok onun tertip edildiği alfabeye büyük önem vererek bu tür yazı numunelerini Ermeni-Kıpçak veya Kıpçakça Ermeni metinleri olarak adlandırmıştır. Bununla birlikte bilim terminolojisine yanlış bir ifade dahil edilmiştir. Sonraları diğer müellifler de aynı fikri geliştirmişlerdir. Onlar metinlerin Ermeni alfabesiyle yazılmış olduğu hususu, metinlerde bir sıra Ermeni menşeli sözlerin mevcudiyetini ve metinlerden bazılarının sırf Ermenice olmasını esas olarak göstermişlerdir"* (2006: 92-93). Türk tarihinde rastladığımız buna benzer olaylarda Hıristiyan, Budist veya Maniheist Uygurlar'ın sırf dini mensubiyetinden hareket ederek onların etnik menşei hakkında veya tertip ettikleri metinlerin Türklüğe ait olup olmadıkları üzerine tartışmalar yapılmamaktadır. Konu uzmanları, tarih boyunca Türkler kadar sık alfabe değiştirmiş başka bir milletin olmadığı konusunda hemfikirdirler (User, 7-9). Eski Türk tarihinden bilindiği üzere Türkler Mani, Soğut, Brahmi, Tibet, Süryani-Estrangelo, İbrani ve Grek alfabelerini de kullanmışlardır. Orta Asya'da Türk kavimleri arasında yayılmış dinlerle alfabeler arasında belli bir bağlantının olduğu ve bunlardan çeşitli dinlere intisap edenlerin farklı alfabeler kullandıkları pek çok araştırmacı tarafından tespit edilmiş (Caferoğlu 1984: 162-169, 187; Köprülü 1984: 37-39), metinler üzerinde çeşitli incelemeler yapılmıştır (Pimenov 1992: 427-549). Genel olarak metinlerde, mensup oldukları dine olan bağlılığın bir simgesi olarak yazı sisteminin de değiştiği açıkça ortadadır (Katanov 1894: 6-7). Soğut harflerinin dışında Mani di-

nine mensup olanlar Mani, Hıristiyan dinine mensup olanlar Süryani alfabelerini kullanmışlar, hatta çok daha eskiden Budizm dinine dair Hint harfleriyle yazılı Türkçe metinlerin mevcut olduğu bilinmektedir (Caferoğlu, 163). Buna göre "Manihey harfleriyle, Mani dinine ait Türk edebiyatı", "Süryani alfabesiyle Türkçe edebiyat" vs. diyebilmekteyiz (Pimenov, 533). Sırası gelmişken Kırım, Litvanya ve Polonya'da yaşayan Karaim Türklerinin Yahudi dinine mensup olduklarını ve İbranice yazdıklarını da hatırlatırsak yerinde olacaktır (Zajaczkowski 1961: 37-44; Dunlop 1954: 222, 261). Bütün bu anlatılanlara istinaden her hangi bir eserin dini mensubiyeti, metinleri vücuda getiren her hangi bir ırkın etnik mensubiyetinin tespitinde belirleyici bir faktör olamayacağı kanaatine varmaktayız.

Osmanlı devletine bilimsel araştırma ve gözlemler yapmak üzere gelmiş Avrupalı seyyahların notlarında da aynı durumu gözetmek mümkündür. Yabancılar Türkiye'de yaşayan Rum ve Ermenilerin kendi aralarında hemen her zaman Türkçe konuştuklarını, arkadaşlarıyla mektuplaştıkları zaman bile Türkçe yazdıklarını ancak alfabe olarak Ermeni ve Yunan alfabelerini kullandıklarını kaydetmektedirler (Burnaby 1999: 145-146; Ermeni Harfleriyle Türkçe Eserler için bakınız; Pamukçiyan K., *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, Aras Yayını, İstanbul, 2002; Pamukçiyan K., *Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan* / Halk Kültürü, 1984/3, İstanbul, 1984, s. 97-102; Pamukçiyan K., *İkinci Sultan Mahmud'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye* / Belleten, C., LIV, Sayı 209-211, s. 1053-1071, Ankara, TTK, 1991 vs.; Kut A. T., *Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları*, Halk Kültürü, 1984/ 1, İstanbul, 1984, s . 69-79; Kut A. T., *Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar I*, Halk Kültürü, 1984/ 3, İstanbul, 1984, s. 65-73, vs.). Bu satırlardan anlaşılan, kendi anadillerini unutarak Türk dili ve Türk kültürünü benimsemiş ve Türk dilinde eserler meydana getirmiş olmalarına rağmen sözünü ettiğimiz Ermenilerin, Ermeni yazı sistemini kendi ırkı ve *dini cemaatinin* bir sembolü olarak muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı şeyi bir anlamda Kamenets-Podolsk, Lvov vs. gibi kolonilerde yaşayan Gregoryen cemaatlerinde de müşahede etmekteyiz. Onlar için de Ermeni harfleri Gregoryenliğin sembolü, "Gregoryen mezhebinin mensubu" anlamını içermektedir. Yalnız burada başka bir durum göze çarpmaktadır. Birincisi, *bu Gregoryenler* Osmanlı topraklarından gitmiş bir topluluk değildi, yoksa bunlar Osmanlı devletinde "asimile olmuş" "Türkleşmiş Ermeniler" olarak Osmanlı Türkçesinde konuşmaları gerekiyordu. İkincisi, bulundukları coğrafyada kendilerinin haricinde onları asimle edecek veya Kıpçaklaştıracak bir Kıpçak devleti veya Kıpçak muhiti de bulunmamaktadır. Bu Gregoryen cemaatlerinin bulundukları topraklarda hakim diller Lehçe, Ukraynaca, Romence vs. dir. İçinde bulundukları coğrafya ve çevrenin tesiri altında bu toplumun tıpkı Osmanlı toplumunda görüldüğü gibi ya Lehleşmesi, yada Ukraynalılaşması gerekiyordu. Fakat Ukrayna'daki bu Gregoryen/ Ermeni kolonilerinin sakinleri başlıca olarak *"Kıpçakça konuşuyorlar, Kıpçakça yazıyorlar, Kıpçak dilinde dua ediyorlar; kendilerini "Ermeni" olarak adlandırmalarına rağmen Ermenice bilmiyorlardı"* (Garkavets, Khurshudian, XVII) ve yukarıda zikredildiği gibi kendi dillerine "Kıpçak Tili", "Bizim Til",

"Tatarca" diyorlardı. Fiedrich von Kraelitz-Greifenhorst'un dediği gibi (1996: 14-15) gittikleri ülkenin dilini konuşma dili yada yazı dili olarak kabul etmemişlerdir. Tersine, bizim bakış açımıza göre, "Ermeni" denilen bu Gregoryen Kıpçaklar, söz konusu bölgelere gelerek burasını yurt edindikten sonra da, dinin, toplum hayatının her yönünü etkileyen ortaçağ fikir ve hayat anlayışının çok önem taşıdığı bu zamanlarda Ermeni/ Gregoryen Kilisesine bağlı olmalarına rağmen, Kıpçak Türkçe'sine daha sıkı sarılarak bilinç altında kendi Kıpçak etnik kimliklerini yaşatmışlardır. İlginç olanı, bu Gregoryen topluluğu kendi dillerine *"Bizim Til", Kıpçak dili, Tatarca* demekte ama konuştukları lisan için asla Türkçe / Türk dili kelimelerini kullanmamaktadır. Ermeni harfli Kıpçakça metinlerden anlaşılan bu Hıristiyan Kıpçaklar için Türk kelimesi aynı zamanda ***"İslam", "Müslüman"*** çağrışımını vermekte, ***türk boldu*** = Türk oldu, Müslüman oldu, *sünnet oldu*, ***türk etti*** = *sünnet etti*, Türkleştirdi, Müslümanlaştırdı anlamına da gelmektedir. Mesela, Kamenets Kroniği'nde Osmanlı ve Kırım Tatar askerleriyle olan mücadelelerden söz edilirken Türkler için ***gavur anlamında*** hep "dinsizler", "dinsiz Türk", "dinsiz Tatar" olarak söz edilmesi dikkat çekmektedir (Garkavets 2002, I: 535-567). Örneğin;

A kšonže Koreckiyni tiri tuttular, alayže Aleksandr Olaχ biyin χardašï bilä da anasï bilä, da kšonže Koreckiyniŋ χatunun da. Da bu türlü zvïčenstvo etti ***dinsiz***, *da χayttï Aska, da anda χoydu biyliχkä Radulnu, Multan biyin. A ol oyrašta bizim čörüvdä bar edi olaχ boyarlarï – nečik Byčko, alay Nikorica da özgäläri, evet oyraš zamanda čïχïp obozdan da χačtïlar da zradit ettilär. Soŋra Skender Paša yeberdi Stïmbolga nečik Koreckiyni, alayže hospodarnï Aleksadrnï χardašï bilä da domna anasï bilä, χaysï ki domnani Stimbolda tas etmä kliyir edilär, evet* ***türk boldu*** *nečik kendi, alay 2 oylu. A Koreckiyni vežaga saldïlar. A bu domna bunuŋ soŋra tez öldü. Da 1 oylu* ***türk etkändä*** *öldü, da birisi, χaysï ki hospodar edi, tedï türk padšahi pokoyovïy etti kendin yanïna* (Garkavets, 540). Türkiye Türkçesiyle:

...Ama Knez Koretskiy'i, Vlah Beyi Aleksandr'ı ve onun annesi, kardeşi ve Koretskiy'in eşini canlı ele geçirdiler. Böyle bir zafer elde ettikten sonra ***dinsizler*** *Yassı'ya döndüler ve orada Vlahya'nın beyi Radul'u biylike (hakimiyete) getirdiler. Ve bu savaşta bizim orduda Bıçko, Nikoritsa v.s. gibi Vlah boyarları da vardı; ama savaş zamanında ihanet ettiler ve ordugahtan kaçtılar. Sonra İskender Paşa hem Koretskiy'i, hem Aleksandr Beyi kardeşi ve annesiyle birlikte İstanbul'a gönderdi, ki onu (annesini* G.A.*) İstanbul'da idam etmek istediler. Fakat o ve iki oğlu da* ***"türkleştiler"*** (yani sünnet olmayı kabul ettiler, Müslüman oldular G.A.). *Koretskiy'i ise kuleye hapsettiler. Ama annesi bundan sonra çok yaşamadı. Onun bir oğlu* ***"türkleştirirken"*** *öldü* (A. N. Garkavets'in yorumuna göre, bunlar ikisi sünnet olmayı kabul etmişler ama görüldüğü gibi ameliyat başarılı geçmemiş, ***"türkleştirilirken"*** yani sünnet olurken birisi iltihap kapmış ve ölmüştür); *efendi olan diğer oğlunu Türk Padişahı oda hizmetçisi olarak yanında bıraktı.*

Ol že künnü kičaynakün Türk χondikârï sultan Ahmätniŋ oylu sultan Osman keldi kendi čörüvü bilä 250 kerät 1000 adam bilä da 250 top bilä da turdu nemič obozuna χaršï ašïra yuvuχ, ančaχ čerek mil yerdä, alay ki bir oboz birsi-

sin igi körüy idi... Da skoro kelip turdu obozu bilä ***dinsiz türk****, na zaraz ol že künnü kečägä yuvuχ oχvotniki či̇χti̇ placka toplar bilä da kelip nemič obozuna uruy edilär* (Garkavets, 552) v.s. Türkiye Türkçesiyle:

Aynı gün, Perşembe'de Türk [hükümdarı] Sultanı Ahmed'in oğlu Sultan Osman kendi ordusu -250 kere 1000'er kişi ve 250 top- ile geldi ve Leh ordusunun karşısında çok yakın bir mesafede, ancak çeyrek millik bir yerde kendi karargahını kurdu; öyle ki bir karargah diğerini iyi görüyordu... ***Dinsiz*** *Türkler gelip karargahını kurar kurmaz, aynı gün akşama doğru toplarıyla gönüllüler ortaya çıktı ve Leh ordugahı üzerine ateş ettiler.*

Nögärikün ***dinsiz türk*** *χazaχ üsnä šturmovat etiy edi, da özgäläri kelip, nečik yayovlu, alay atli̇si̇, da zdradem aš zamani̇na šturmovat etti nemič p'eχotasi̇ üsnä* (Garkavets, 553 vs...). Türkiye Türkçesiyle:

Salı günü ***dinsiz Türkler*** *Kazaklara hücum ettiler. Hem yaya, hem süvari olmak üzere diğer askeri kuvvetler de geldi ve öğle yemeği zamanında haince Leh piyadelerine hücum ettiler vs....* (Bunun gibi pek çok örnek vermek mümkündür).

Yani, iki tarafın ortak etnik mensubiyetlerine rağmen farklı mezheplerden olmaları durumu, o zamanlarda Osmanlı devleti ile Lehistan, Ukrayna, Vlahya vs. ülkeleri arasında geçen savaşlar, bir yandan söz konusu bölgede Hıristiyan birliği şuurunun oluşmasına, halkların birbirine yakınlaşması ve birleşmesine hizmet ettiği gibi, öte yandan Osmanlı devleti ile bölge arasındaki manevi bağların kopmasında da belirli bir rol oynamıştır. Aslında bu Gregoryen topluluğu Gregoryenlik mezhebinden olmaları hasebiyle bütün komşularından farklı bir camia teşkil ediyordu. Yalnız bu ahalinin aynı dinde ve aynı coğrafi ve tarihi şartlar içinde bulunmaları Hıristiyanlık his ve şuurunun teşekkülüne, kuvvetlenmesine imkan vermiştir. Bu ülke ve halkların içinde bulundukları siyasi durum ve sosyal olaylar, aynı coğrafyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan ve çok farklı din ve inanç sistemlerine mensup olan Türklerin, din birliği anlayışlarından hareket ederek *kardeş ülke, müttefik ülke, düşman ülke* vs. kavramlarının şekillenmesinde ve bu kavramları farklı bir şekilde algılamalarında etkili rol oynadığı gibi aynı zamanda muhataplarının tercihinde de belirleyici faktör olmuştur. Dikkat çeken diğer bir husus da sözünü ettiğimiz Gregoryen Kıpçakların dillerin 'Tatarca' olarak adlandırmalarıdır;

Bašlani̇yi̇rlar törälări ermenilärniŋ ermeni tilindän... Tilindän ermeniniŋ latingä či̇χargandi̇r, latindän polskiygä, a polskiydän ***bizim tilgä****... Ne türlü ki bu bitiktä yazi̇li̇pti̇r eki türlü til bilä – nemiččä da* ***tatarčä*** (Garkavets 2003: 765). Türkiye Türkçesiyle:

Başlangıçta Ermeni töreleri Ermeni dilinde düzenlenmiştir...Ermeni dilinden Latince'ye çevrilmiş, Latince'den Lehçe'ye, Lehçe'den de ***bizim tile...*** *Bu kitapta yazıldığı gibi Lehçe ve* ***Tatarca*** *olmak üzere iki farklı dilde yazılmıştır.*

A. N. Garkavets bütün bunların haricinde sadece bir iki yerde *türkčä* (Türkçe) ve *türkmän* (Türkmen) tabirlerine rastlandığını ama her iki kelime de açık bir şekilde hakir ve tahkiramiz karakter içerdiğini belirtmektedir. Nasıl ki, vaktiyle Mısır Kıpçakları kendi dillerini Türkçe olarak adlandırıyorlar ama Türkiye'dekilerin diline Türkmence diyerek Türkmence'yi kaba ve aşağı buluyorlardıysa (Ercilasun 2007, I: 3), bu Gregoryen Kıpçaklar da kendi dillerine

Kıpçakça, Tatarca demişler fakat Türk / Türkçe sözcüklerini farklı algıladıkları için asla Türkçe olarak adlandırmamışlardır. Yalnız buradaki *Tatarca* tabiri herhalde daha sonraki dönemlerde Kırım Tatarcasından ve Tatarca ile Kıpçakça arasındaki benzerliklerden haberdar olan tercümanlar sayesinde yayılmış ve yerleşmiş olsa gerektir. Burada bizi ilgilendiren konu, bu Kıpçakların Gregoryenliğe ne zaman intisap ettikleri, nereden geldikleri ve bu kolonilerin ne zaman teşkil edildiği meselesidir.

Kıpçakların Hıristiyanlığın Gregoryenlik mezhebine intisabı, bu mezhebin ana taşıyıcıları olan Ermeni ahalisiyle bir araya gelmeleri ile birlikte başlamış olması gerektir. Araştırmacılara göre Kıpçakların ilk olarak Güney Kafkasya'da boy göstermeleri daha VIII.yüzyılda başlamıştır. Altay topraklarını terk etmiş olan Kıpçakların bir kolu VII-VIII.yüzyıllarda Batıya doğru hareket etmişler ve VIII.yüzyılda Hazar hanlığı ile ittifaka girerek Güney Kafkasya'ya birkaç kez sefer düzenlemişlerdir (Şaniyazov 1974: 45). 722-723 yıllarında Kıpçakların Arran / Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında iken Hazarlar ile birlikte Araplara karşı savaştıkları, 765 yılında da diğer Türk boyları ve yerli ahali ile birlikte Gürcistan'da Araplara karşı savaştıkları bilinmektedir (Buniyatov 1965: 109, 115). XI.yüzyılda başkenti Ani şehri olan Bagrati Ermeni Beyliği'nin Selçukluların eline geçmesi ile Ermenilerin Kuzey Kafkasya ve Batıya doğru göçleri başlamıştır. Diğer kaynaklardan da pek iyi bildiğimiz gibi, söz konusu dönemlerde Kıpçak konfederasyonu; 1. Orta Asya bölüğü, 2. Volga-Yayık bölüğü, 3. Doneç-Don bölüğü, 4. Aşağı Dinyeper bölüğü, 5. Tuna bölüğü olmak üzere beş bölükten ibaret olarak varlığını sürdürmekte (Rasonyı 1939: 409; 1993: 140), dolayısıyla Tuna ile İdil arasında bulunan bütün Kuzey Karadeniz stepleri Kıpçakların elinde bulunmaktaydı (Kudryaşov 1959: 14). Şu halde, Kuzey Karadeniz sahilleri, Kuzey Kafkasya ve Hazar denizinin kuzey sahilleri Kıpçakların hakimiyetinde bulunması sebebiyle buraya göç eden Ermeniler de doğrudan Kıpçakların hakimiyeti altına girmiş bulunuyorlardı. Bize göre, Kıpçakların Ermeniler ve onların inançları ile yakından tanışmaları işte bu dönemlerde başlamış olmalıdır.

Öte yandan Kuman-Kıpçaklar birinci sınıf atlı asker olmaları sebebiyle, komşu devletler tarafından ücretli asker olarak sık sık davet edilmişlerdir. Onlar bu sıfatla Lehistan, Macaristan ve hatta Çek (Bohemya) memleketinde de savaşmışlardır. Bu suretle Kıpçakların savaşçı hareket sahaları Orta Asya'da Harezm sınırlarından başlayarak Kafkaslarda Anadolu sınırları, Doğu Avrupa'da İdil Bulgarları, Rus Knezlikleri, Balkanlar'da Bizans, Orta Avrupa'da Lehistan ve Macaristan'a kadar çok geniş bir sahada cereyan etmiştir (Kurat 1992: 74-75). Kıpçaklardan bir zümre, 1109 yıllarında Ruslarla yapılan mücadele esnasında yenilgiye uğrayarak eski kudretlerini kaybedince 1118'de başbuğları Atrak'ın kumandasında O'nun damadı olan Gürcü Kıralı II. David'in daveti üzerine Gürcistan'a gelmiş ve kralın hizmetine girmiştir. Gürcü tarihçileri bu olayı şu şekilde anlatmaktadırlar: *"David'in tarihçisinin anlattığına göre kralın yanında metanetle savaşabilecek çok az müfreze bulunmakta, askerlerin çoğunun maneviyatı bozulmuş, orduda Selçuklu ordusunun yenilmezliği üzerine bir efsane yayılmış durumdaydı. Ülke insan gücüne ihtiyaç duymakta, fakat Gürcistan ahalisi devletin ihtiyaç duy-*

duğu asker sayısını vermeye muktedir değildi. Ama kral bu karmaşık sorunu Kuzey Kafkasya'dan Gürcistan'a 40 000 aileden oluşan bir Kıpçak ordusunu davet ederek çok ihtiyatlı ve etkili bir şekilde çözmeyi başarmıştır" (Lordkipanidze 1974: 96-97; Murguliya 1971: 44, 47; Söz konusu dönem ve olaylar hakkında daha geniş bilgi almak için bakınız: Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar),* çeviren H. D. Andreasyan, yayına hazırlayan E. Merçil, Ankara, TTK, 2003; Ayrıca, Gürcü kaynaklarına göre XI-XIV.yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'daki Kıpçaklar hakkında daha geniş bilgiler edinmek için bakınız: Ançabadze Z. V., *Kipçaki Severnogo Kavkaza po Dannım Gruzinskih Letopisey XI-XIV vv. / Materialı Sessiyi po Probleme Proishojdeniya Balkarskogo i Karaçayevskogo Narodov,* Nalçik, 1960). Atrak'ın maiyetinde aileleriyle birlikte 300 bini aşan kalabalık bir Kıpçak kitlesi bulunmaktaydı (Kurat 1992: 83-84). Gürcü Kıralı yukarıda belirtildiği gibi bunlardan 40 000 kişilik mükemmel bir (daimi) atlı ordu teşkil ederek Kür nehri kuzeyinde ve Şirvan'da yerleşen Türkmenlere hücum etmiştir (Toğan 1993: 102). Gürcülerin bu Kıpçak kuvvetlerine dayanarak Anadolu Selçuklularının hücumlarına karşı koydukları da bilinmektedir (Turan 1965: 174). Kral, Kıpçakların yardımı ile bütün ülkelerin hükümdarları üzerinde korku yaratmış, onlara büyük darbeler indirmiştir. Lordkipanidze, Kıpçakların Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde yerleştirildiğini, onların bir kısmının İç Kartli'de, bir kısmının da hudut bölgesini oluşturan Kuzey Ermenistan ve Ereti'de yerleştirildiğini, onların görevinin devlet sınırlarını korumak ve takviye etmek olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: *"Kıpçaklar Gürcistan'da çabuk asimile olmuştur. Onlar Hıristiyan dinini kabul etmişler, Gürcü dilini benimseyerek yerleşik hayata geçmişler ve bu şekilde yerli ahaliyle karışmışlardır"* (1974: 98). Kıpçakların askeri gücünden yararlanma geleneği müteakip Gürcü Krallarının zamanında da devam etmiştir. F. Kırzıoğlu'nun bilgilerine göre, daha sonra gelen ve "Yeni Kıpçaklar" olarak bilinen Kıpçakların çoğu, Gürcü-Ortodoks kilisesine bağlı olmakla birlikte bir takımı da, 1200'de fethettikleri Ani-Şeddadlı Emirliği ülkesindeki Gregoryen-Ermeni mezhebine girmişlerdir. Gümrü'nün güneyinde ve Elegez (Arakaz) dağının kuzeybatı eteğindeki Ertik kasabası yanında, büyük "Kıpçağ" adlı bir Ermeni yerli köyünün bulunması ve burada asıl adı "Kıpçak-a Vank" (Kıpçak Manastırı) olup, "Harıc-a Vank" da denilen XIII. yüzyıldan kalma çok güzel bir tapınak ile, Elegez güneyinde, yine XIII. yüzyıldan kalma "Aştarak/Eşterek" kasabası kilisesinin (Başgırt boyu "Eşterek / Heşterek / İşterek kolunun Kıpçaklar ile buraya gelen topluluğundan kalma) ve ayrıca Iğdır'da bir "Kuçakh" (Kıwçakh) köyünün varlığı, Kıpçakların Elegez dağı çevresinde ve Aras'ın sağ tarafında da yayıldıklarını göstermektedir. Kıpçakların bir kısmı sonraları değişik sebeplerden ötürü Gürcistan'dan ayrılmış ve Kuzey Kafkasya'daki soydaşlarının yanına gitmişlerdir. Görüldüğü üzere, XII-XIII. yüzyıllardan itibaren Kür, Aras, Çoruk boylarına yayılarak bir kısmı Gürcü-Ortodoks kilisesine, *diğer bir kısmı da Ermeni-Gregoryen Kilisesine bağlandıkları için Türkçe konuştukları halde sırf "haçperest" olmaları sebebiyle bu Kıpçaklara, Osmanlılara, Rum / Rumiyân denilmesi gibi "Gürcü" veya "Ermeni" denilmesi adet olmuştur* (1992: 136-140).

Əliyeva'ya göre, Moğol istilası zamanında Ermenilerin bir kısmı Moğollardan kaçan kalabalık Kıpçak grupları ile birlikte Podolya, Galiçya bölgelerine doğru hareket etmişler, diğer bir kısmı da Moğol ordularının baskısıyla Pereskop'tan geçerek Kırım'a gelmişlerdir (2006: 90). Ermeniler özellikle Kefe, Solhat ve Sudak bölgelerinde yoğunlaşmışlar ve bu sefer de Kırım'da yaşayan Kıpçaklar ve Kıpçak kültürü ile karşılaşmışlardır. Garkavets'in çok doğru olarak tespit ettiği gibi, Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalan pek çok Ermeni işte bu Kırım'da, Besarabya'da vs. uzun zaman Kıpçaklar ile komşu olarak yaşamışlar ve bunun sonucunda Kıpçak dilini öğrenmişlerdir. Ermeniler Kıpçak Türkçesini önce kilise dili, ardından da resmi dil olarak benimsemişlerdir. Öte yandan, bu karşılıklı etkileşimin sonucu olarak Gregoryenliğe intisap etmiş ve kendilerini "Ermeni" olarak adlandırmalarına rağmen Ermenice bilmeyen ve Kıpçak diliyle dua eden Kıpçak asıllı bir Gregoryen grubunun da bulunduğunu dikkatimizden kaçırmayalım. Araştırmalardan, başta Lvov, Kamenets-Podolsk, Lutsk olmak üzere Ukrayna, Lehistan, Romanya, Moldavya'daki vs. Gregoryen cemaatleri tarafından oluşturulan kolonilerin XIV. yüzyılın ilk yarısında, Altın Orda döneminde meydana geldiği bilinmektedir. Daha sonraları, XV. yüzyılın sonunda Osmanlı Türklerinin Kefe şehrini ele geçirmeleri ile birlikte (1475) buraya koloni akınları da eklenmiştir. Kefe'li "Ermeniler" kütle halinde Kırım, Kefe şehrini terk etmişler ve Ukrayna'nın Podolya ve Galiçya bölgelerinde yaşayan dindaşlarının yanına göç etmişlerdir (Garkavets 2003: 758).

Tercüme, transkripsiyon ve yorumunu İ. A. Abdullin'in yaptığı, 1620'da Agop der Krikor oğlı[1] tarafından Ermeni harfleriyle Kıpçakça yazılmış bir muhtırada "Ermenilerin" Kamenets-Podolsk'a göç ettikleri ve yerleştikleri zaman ve tarih hakkında çok muayyen bilgiler bulunmaktadır. Agop yazısında "Ermenilerin", muhtıranın yazıldığı 1620 yılından hemen 300 sene önce yani yaklaşık 1320 yılında Kamenest şehrinde yerleştiklerinden söz etmektedir (Abdullin 1971, 3: 118-121). Agop'un verdiği bu bilgiler Kamenets Gregoryen kolonisinin kuruluşunun XIV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği hakkındaki bilgileri bir kez daha doğruladığı gibi, araştırmacı bu bilgilerin sonucunda Kamenets'teki "Ermeni" kolonisinin, Kıpçak dilini Kefe'de öğrenmiş Kefe'li Ermeniler tarafından değil, doğrudan doğruya Kıpçak dilli Ermeniler (yani Gregoryen Kıpçaklar G.A.) olan Ak Saray ahalisi tarafından kurulduğunu ortaya koymuştur (1971, 3: 119). Zaten metinlerin sadece cüzi bir kısmının sırf Ermeni dilinde yazılmış olması durumu da Kıpçaklar ile birlikte batıya göç eden Ermeni asıllı Gregoryenlerin sayısına işaret etmektedir. Ermenilerin bir kısmı daha kalabalık olan Kıpçakların arasında erimiştir. Fakat XV-XVI. yüzyılın belli dönemlerinde Lvov mahkeme zabıtlarının (Kapral 2003: 741-754), XVI.yüzyılın ikinci yarısında da Kamenets-Podolsk mahkeme zabıtlarının bir kısmının Ermenice düzenlendiği olgusunu dikkate alırsak Ermenilerin diğer bir kısmının da kendi etnik özelliğini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Avrupa'nın göbeğinde kendi kolonilerini meydana getirmiş olan ve "Ermeniler" olarak adlandırılan bu topluluk etnik bakımdan saf bir ırk veya milletten ibaret değildi. Töre Bitigi gibi bazı metinler, metinlerde rastladığımız bir takım kültürel

veriler, Gregoryenlik'ten önceki bazı milli inanç ve tefekkürlerin muhafazası (Aynakulova 2007: 21-28), bu Kıpçak asıllı Ermenilerin=Gregoryen Kıpçakların, intisap ettikleri Ermeni kültürünün içinde Türk kültürünün en güzel örneklerini de yaşattıklarını göstermektedir. Bundan dolayı Podolya, Galiçya, Moldavya, Vlahya vs. gibi Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşamış ve faaliyet göstermiş Gregoryen toplumunun önemli kısmını Hıristiyan fakat Türk asıllı Gregoryen Kıpçakların oluşturduğu kanaatindeyiz. Bu Gregoryen Kıpçaklar diğer Ermeni grupları ve mensup oldukları Ermeni kültürüyle kaynaşarak bildiğimiz Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerin meydana getirilmesinde önemli katkıda bulunmuşlardır.

NOTLAR

Agop der Krikor oğlı, Kamenets Kroniği'nin yazarlarından biridir.

KAYNAKÇA:

1. Abdullin İ. A., *"Pamyatnaya Zapiska" Agopa na Armyano-Kıpçakskom Yazıke (1620)* / Sovetskaya Tyurkologiya, No: 3, 1971.

2. Altınkaynak E., *Gregoryan Kıpçak Dil Yadigarları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

3. Ançabadze Z. V., *Kipçaki Severnogo Kavkaza po Dannım Gruzinskih Letopisey XI-XIV vv.* / Materialı Sessiyi po Probleme Proishojdeniya Balkarskogo i Karaçayevskogo Narodov, Nalçik, 1960.

4. Aynakulova G. İ., *Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine* / Millî Folklor, Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, Yaz, No 74, 2007.

5. Balakayev M., Tomanov M., *A. K. Kurışcanov. İssledovaniye po Leksike Starokıpçakskogo Pismennogo Pamyatnika XIII v.-"Tyurksko-Arabskogo Slovarya"* //Sovetskaya Tyurkologiya, 1971, No 3.

6. Baykara T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

7. Brosset M. F., *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Çeviren H. D. Andreasyan; Notlar ve yayına hazırlayan E. Merçil, Ankara, TTK, 2003.

8. Buniyatov Z., *Azerbaycan v VII-IX vv.*, Baku, 1965.

9. Burnaby F., *At Sırtında Anadolu*, Çeviren F. Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

10. Caferoğlu A., *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

11. Canard M., *Arminıya* / Encyclopedia of İslam (Eİ), I. Cilt, New Edition, Leiden-London, 1960.

12. Chirli N., *Algış Bitiği, Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı (An Armeno Kipchak Prayer Book)*, Haarlem-Netherlands: SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2005.

13. Daşkeviç Y. R., *Armyanskiye Kolonii na Ukraine v İstoçnikah i Literature XV-XIX Vekov (İstoriografiçeskiy Oçerk)*, Erevan, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1962.

14. Dunlop D. M., *The History of the Khazars*, 1954.

15. Garkavets A. N., *"Kamenetskaya Hronika" Bratyev Suyaşennika Agopa i Aksenta, 1610-1652* / Kıpçakskoye Pismennoye Nasalediye I. Katalog i Tekstı Pamyatnikov Armyanskim Pismom, Almatı, "Deşt-i-Kıpçak", 2002.

16........................, *Kıpçakoyazıçnıye Armyane i Kıpçakskoye Armyanopismennoye Naslediye XVI-XVII Vekov* / Garkavets A.N., Sapargaliyev G.; Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protsessualnıy Kodeks. Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594. Almatı, "Deşt-i Kıpçak", "Baur", 2003.

17........................, *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye I. Katalog i Tekstı Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Almatı, "Deşt-i-Kıpçak, 2002 (1084 sayfa).

18 ...., *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye II. Pamyatniki Duhovnoy Kulturı Karaimov, Kumanov-Polovtsev i Armyano-Kıpçakov*, Almatı, Kasean / Baur, 2007.

19........................, *Zagadoçnıye Ukrainskiye Armyane, Kotorıye Govorili, Pisali i Molilis po Kıpçakski i 400 Let Nazad Napeçatali Pervuyu v Mire Kıpçakskuyu Knigu* / Garkavets A.N., Kıpçakskoye Pismennoye Nasalediye I. Katalog i Tekstı Pamyatnikov Armyanskim Pismom, Almatı, "Deşt-i Kıpçak", 2002.

20. Garkavets A. N., Khurshudian E., *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deacon Lussig from Lvıv 1575-1580*, Edited by Alexander Garkavets, Eduard Khurshudian, Almatı, "Desht-i Qypchaq", 2001.

21. Garkavets A.N., Sapargaliyev G. *Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika İ Armyano-Kıpçakskiy Protsessualnıy Kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594*, Almatı, "Deşt-i Kıpçak", "Baur", 2003.

22. Grigoryan V. R., *Aktovıye Knigi Armyanskogo Suda Goroda Kamenets-Podolska* / İstoriçeskiye Svyazi i Drujba Ukrainskogo i Armyanskogo Narodov, Erevan, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1961.

23........................, *İstoriya Armyanskih Koloniy Ukrainı i Polşi (Armyane v Podoliyi)*, Erevan, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1980.

24......................, *Ob Aktovıh Knigah Armyanskogo Suda Goroda Kamenets-Podolska (XVI-XVII vv.)* / Vostoçnıye İstoçniki po İstorii Narodov Yugo-Vostoçnoyi Tsentralnoy Yevropı I, (Pod Red. A. S. Tveritinovoy), Moskva, İzdatelstvo Nauka, 1964.

25. Grousset R., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çeviren S. Dolanoğlu, İstanbul, Aras Yayınları, 2005.

26. Grunin T. İ., *Dokumentı na Polovetskom Yazıke XVI v. Sudebnıye Aktı Kamenets-Podolskoy Armyanskoy Obşinı. (Transkriptsiya, perevod, predisloviye, vvedeniye, grammatiçeskiy kommentariy i glossariy T. İ. Grunina)*, Moskva, "Nauka", 1967.

27. Ercilasun A. B., *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara, Akçağ AŞ., 2005.

28. Ercilasun A. B., *Türk Dünyasının Entegrasyonunda Dilin Rolü* / Gazi TÜRKİYAT, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Güz, 2007, I.

29. Ergin M., *Türklerde Yazı ve Alfabeler*, Ankara, TDEK, 2. cilt, 2. baskı, 1992.

30. Əliyeva L. A., *Qıpçaqlar və Azərbaycan (Etnogenez Kontekstində)*, Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006.

31. Faulmann C., *Yazı kitabı Tüm Yerkürenin Tüm Zamanların Yazı Göstergesi ve Alfabeleri*, Çeviren I. Arda, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2001.

32. Katanov N. Ö., *Etnografiçeskiy Obzor Turetsko-Tatarskih Plemen*, Kazan, 1894.

33. Kapral M., *Pravovoye Ustroystvo Armyanskoy Obşinı Lvova v XIV-XVIII vv. Obzor Dokumentov* / Garkavets A.N., Sapargaliyev G., Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protsessualnıy Kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594, Almatı, "Deşt-i Kıpçak", "Baur", 2003.

34. Kasapoğlu 'Çengel H., *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış TÖRE BİTİĞİ ve Eserdeki TÖRE, YARGI, BİTİK Terimleri Üzerine*, Gazi TÜRKİYAT Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Güz, 2007, No: 1, s. 77-95.

35. Kırzıoğlu M. F., *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar. İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII - M.S. VI.ve Son Kıpçaklar (118, 1195) İle Ortodoks - Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi'nden*, Ankara, TTK, 1992.

36. Koçaş S. M., *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Altınok Matbaası, 1967.

37. Köprülü M. F., *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1984.

38. Kraelitz-Greifenhorst F., *Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar*, Çeviren H. T. Karateke, Kebikeç, No 4, 1996.

39. Kudryaşov K. V., *Borba Rusi s Koçevnikami Priçernomorskih Stepey* / Kudryaşov K. V., Pro İgorya Severskogo, Pro Zemlyu Russkuyu, Moskva, 1959.

40. Kurat A.N., *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Murat Kitabevi, 1992.

41. Kurışcanov, *K İstorii İzuçeniya Razgovornoy Reçi Kıpçakov XIII-XIV vv.* // İzvestiya AN KazSSR, Seriya Obşestvennıh Nauk, 1970, No 6.

42. Kut A. T., *Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar I*, Halk Kültürü, 1984 / 3, İstanbul, 1984.

43. Kut A. T., *Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları*, Halk Kültürü, 1984 / 1, İstanbul, 1984.

44. Lordkipanidze M. D., *İstoriya Gruzii XI-naçale XIII v.v.*, Tbilisi, Metsniereba, 1974.

45. Murguliya N. P., *K Voprosu Pereseleniya Polovetskoy Ordı v Gruziyu* // İz İstoriyi Ukrainsko-Gruzinskih Svyazeyi, AN Ukrainskoy SSR, Kiyev, İnstitut İstoriyi, 1971.

46. Pamukçiyan K., *Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan* / Halk Kültürü, 1984 / 3, İstanbul, 1984.

47. Pamukçiyan K., *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, Aras Yayını, İstanbul, 2002.

48. Pamukçiyan K., *İkinci Sultan Mahmud'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye* / Belleten, C., LIV, Sayı 209-211, s. 1053-1071, Ankara, TTK, 1991.

49. Pritsak O., *Kıpçakça / Tarihi Türk Şiveleri*, Derleyen Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No 551, 1979.

50. Rasonyı L., *Tarihte Türklük*, Ankara, TTK, 1993.

51 Rasonyı L., *Tuna Havzasında Kumanlar* / Belleten, III. Cilt, Sayı 11/12, s. 401-422, Ankara, TTK, 1939.

52. Şaniyazov K. Ş., *K Etniçeskoy İstoriyi Uzbekskogo Naroda, (İstoriko-Etnografiçeskoye İssledovaniye na Materialah Kıpçakskogo Komponenta)*, Taşkent, "Fan", 1974.

53. Toğan A. Z. V., *Azerbaycan* / İslam Ansiklopedisi (İA), C. II., İstanbul, 1993.

54. Turan O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965.

55. Tümer G., Küçük A., *Dinler Tarihi*, Ankara, Ocak Yayınları, 1997.

56. Uras E., *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987.

57. User H. Ş., *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara, Akçağ, AŞ., 2006.

58. *Vostoçnıy Turkestan v Drevnosti i Rannem Srednevekovye: Etnos, Yazıki, Religii*, Redaktor A. A. Pimenov, Moskva, Nauka, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1992.

59. Zajaczkowskı A., *Karaims in Poland. History, Language, Folklore, Science*, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa Mouton & Co, La Haye-Paris, 1961.

60. Garkavets A. N., http://www.qypchaq.unesco.kz

61 ...., http://www.qypchaq.unesco.kz/Qypchaq_Languages_Rus.htm

62. ...., http://www.qypchaq.unesco.kz/Garkavets-En.htm vs...